

RECENZE

Josef Macůrek, *Valaši v západních Karpatech v 15.—18. století.*

(K dějinám osídlení, hospodářského a společenského vývoje jižního Těšínska, jihozápadního Polska, severozápadního Slovenska a východní Moravy). Péčí Slezského ústavu ČSAV v Opavě vydalo Krajské nakladatelství v Ostravě r. 1959, str. 528 a 15 fotokopíí.

Ten, kdo sledoval přípravné studie J. Macůrka o valašské problematice, objevující se již po řadu let v historických časopisech, očekával s velkým zájmem konečné zpracování a synthetický obraz této svérázné kolonizační vlny období pozdního feudalismu, která vtiskla trvalý ráz etnickému, hospodářskému i sociálnímu vývoji celého Pokarpatí. Nyní, když máme knihu před sebou, můžeme teprve náležitě ocenit houževnatost pracovního úsilí J. Macůrka, který dovedl shromáždit dosud největší množství materiálu k otázce, zajímající již po léta historiky mnoha národů a stále ještě ponechávající mnoho stránek neosvětlených a nejasných. Již z jeho předchozích studií je známo, kolikrát se vracel k jednotlivým problémům, jako je otázka počátků a rozšíření valašské kolonizace, jejího etnického rázu, poměru k domácí pasekářské kolonizaci, významu valašského práva atd., aby mohl vyslovit své závěry odpovědně a opřít je o největší možný materiálový základ. Kniha, kterou předložil veřejnosti, je tak plodem mnohaletého cílevědomého úsilí a zraří se v ní neúplněji současný stav bádání o valašské otázce u nás i v sousedních zemích.

Nejde ovšem o úplné zpracování valašské problematiky, takový úkol je zajisté zatím nad síly jednotlivce a autor se jistě správně omezil na první čtyři etapy vývoje valašské kolonizace, pskytující nejvíce problémů i v literatuře již diskutovaných a s hlediska valašské otázky jako celku nejzávažnějších. Jeho práce počíná koncem 15. století, kdy se objevily v západních Karpatech první stopy valašské kolonizace a končí počátkem 18. století, na prahu doby, kdy se valašská kolonizace sice ještě neskončila, ale kdy podle autora měla se stále více ztrácej odlišnost valašských sídel a Valaši měli definitivně splynout s ostatním obyvatelstvem. Mochlo by se diskutovat o tom, zda takové ukončení je oprávněné a zda nebylo vhodnější skončit vakutku na prahu nové doby koncem 18. století, kdy se zcela prosadilo nové nazírání na lesní hospodářství a sáhlo se k radikálnějším opatřením proti valašskému salašnictví. V každém případě kniha skýtá neobyčejně sytý a bohatě fundovaný obraz valašské kolonizace v dané době a bude jistě spolehlivým základem ke zpracování i dalších etap jejího vývoje.

Práce odpovídá na řadu dosud sporných otázek a zároveň dává vystoupit novým problémům. Starý spor o datování počátků valašské kolonizace v západních Karpatech rozhodl autor, zdá se definitivně, jejich položením do posledních desetiletí 15. a počátku 16. století. Pozornosti přitom zasluluje jeho hodnocení prvé etapy této kolonizace ve srovnání s druhou, probíhající ve druhé polovině 16. a počátkem 17. století. V této druhé etapě totiž teprve došlo k hlavní fázi valašské kolonizace, k podstatnějšímu zesílení její intesity a rozmnožení valašských sídel v západních Karpatech. Dnes, kdy ve středu zájmu historiků jsou otázky hospodářského a sociálního vývoje a konkrétně v 16. století otázky vzniku a vývoje režijního hospodaření vrchností a s tím související znevolaňování poddaných, je třeba se tázat, jaké místo zaujala valašská kolonizace v tomto dění a jaký byl její vztah k základním hospodářským procesům doby. Autor přesvědčivě dokládá, že valašská kolonizace předcházela rozvoj režijního velkostatku a svým charakterem přispívala i později spíše k uchování staršího systému, založeného na naturální a peněžní rentě poddaných. Z toho vyplývá, že valašská kolonizace byla samostatnou, spíše živelnou kolonizační vlnou, ne-související přímo s hospodářskými tendencemi doby (s režijním velkostatkem). Pro takový závěr svědčí i skutečnost, že ve východních Karpatech, kde se valašská kolonizace vyvinula a vytvořila své hospodářské formy, můžeme mluvit o jejím rozmachu již staletí před rozvojem režijního hospodaření. Její postup do západních Karpat děl se spíše živelně, bez ohledu na hranice panství a zemí, ač zároveň nelze nevidět i zájem feudálů na ní a využívaní jí ke zvětšení důchodů dominia. Valašská kolonizace byla tedy jen jedním z celé řady kolonizačních procesů, jež pozorujeme ve střední a východní Evropě v období pozdního feudalismu. Jednalo se vešměs o osídlení prostorů méně přístupných a dosud ne zcela využitých. Vedle těchto samostatných kolonizačních vln pokračovala však dále i v období pozdního feudalismu vnitřní kolonizace, čerpající síly z domácích populačních přebytků a zmocňující se dosud hospodářsky málo využitých prostorů na okrajích selské nivy nebo odejmutých lesům, mokřinám apod. V západním Pokarpatí se její části, proni-

kající do hor, dostalo názvu kolonizace pasekářská nebo kopaničářské, v nížinách se obvykle mluví o vnitřní domkářské kolonizaci. Autor velmi podrobně ukázal, že pasekářská kolonizace nastoupila k dobývání západních Karpat dříve nebo souběžně s kolonizací valašskou a zprvu s ní nijak nesouvisela. Nebytí kolonizace Valachy z východu, vývoj etnické i hospodářské tvárnosti našeho Pokarpatí by se příliš nelíšil od vývoje jiných horských oblastí našich zemí, kde se též v období pozdního feudalismu vytvořily domácí formy horské kolonizace.

V západních Karpatech se tak setkaly koncem 15. a v 16. století dva kolonizační proudy podstatně odlišného charakteru: na jedné straně se jednalo o mohutný populační tlak domácího lidu z rovin a podhůří, který si osvojoval novou půdu klucením a zakládáním drobných zemědělských usedlostí, na druhé straně proudil zvláště do vyšších horských poloh podstatně méně početný cizí živel nestálých sídel, živiící se pasením dobytka a zpracováváním živočišných produktů. Symbiosa těchto dvou kolonizačních prvků probíhala v četných zvratech a vzájemném ovlivňování a prolínání, jež přesně vysledovat a zhodnotit není vskutku snadné. Na překážku je především nedostatek pramenných zpráv o neosedlých Valaších a například to, co víme o valašském právu, je často jen rekonstrukcí podle pozdějšího stavu. Přitom je nutno počítat s tím, že valašský živel i jeho hospodářské a kulturní formy podléhaly v novém prostředí změnám, a to dosti častým. Valaši přinesli do západních Karpat především nové výrobní způsoby a hospodářské metody, jež umožnily rychle využít rozsáhlých lesních prostorů a pozoruhodně zvýšit příjmy dominií, pod jejichž pravomocí se usadili. Na druhé straně ovšem extensivní způsob valašského salašení hned od počátku citelně poškozoval lesy a lesní hospodářství, jež se počínalo zvolna rozvíjet úměrně s ústupem lesů k horám a růstem poptávky po dříví v nížinách. Tento faktor však zřetelněji počal působit na hospodářské nazírání vrchností až později a vedl k účinnějším zásahům proti valašskému salašnictví vlastně až ve druhé polovině 18. století, kdy příjmy z lesní těžby nabývaly převahu nad starými příjmy od Valachů, jež dosáhly svého vrcholu namnoze již v 17. stol. Tento vývoj přesáhl již hranice autorovy práce, jsou v ní však sneseny početné doklady o prvních náznacích střetání těchto dvou hospodářských tendencí, patrné zvláště od poloviny 17. stol. Na středním Slovensku, v okolí báňských měst, kde byla velká potřeba důlního dříví, došlo k prvním opatřením proti valašské kolonizaci dokonce již v polovině 16. století a autor jistě právem tato opatření řadí k příčinám pohybu Valachů směrem na západ.

Koncem sledovaného období valašský živel nebyl ovšem již zdaleka tím, čím se jevil ještě na počátku 16. stol. Splyval a prolínal se s domácím lidem do té míry, že nelze vést přesnou hranici mezi oběma ani v ohledu etnickém, ani v hospodářském. Měnil se dokonce i etnický charakter jeho stále pokračujícího přílivu z východu. Převažovaly-li v něm ještě v první polovině 16. stol. prvky ukrajinské, pak po třicetileté válce lze pozorovat spíše jeho slovenský a polský ráz. V hospodářském ohledu změnil se vzhled valašských sídel, jež se stala trvalými osadami polozemědělského charakteru, na druhé straně pozorujeme pronikání i domácích lidí do valašského společenství a přisvojování si jimi způsobů chovu valašského dobytka. V 17. stol. nacházíme i v čele salaší nebo celého valašského kolektivu na panství příslušníky starých domácích rodů, usedlých pod horami. Je to již doba, kdy pojmy starých valašských svobod a valašské samosprávy ztrácely svůj původní obsah a uchovávaly se jen tradičně tam, kde nebyly v rozporu se zájmy vrchností. Z někdejších volných valašských sdružení se vyvinuly silně majetkově rozrůzněné salašnické spolky měšaniců s přesně vymezeným prostorem působnosti a předepsanými způsoby hospodaření, které již představovaly přechod k onomu stavu valašského salašnictví, jak jej známe z prací našich etnografů, v nichž je zachycen stav, panující u nás ve století 19. a na Slovensku ještě donekdávna.

V každé ze čtyř uvedených kapitol věnuje autor mnoho místa valašskému právu a jeho vývoji. Je ochoten vést i jistou paralelu mezi osídlením na valašském právu a osídlením na právu emfyteutickém. Valaši byli podle něho zpočátku svobodným elementem, osvobozeným od všech poplatků a dávek, který však postupně v 16. a zvláště v 17. století upadal ve feudální závislost a stal se nakonec poddaným, i když jeho feudální závislost se projevovala jinak než u ostatních poddaných. Zdá se však, že otázku valašského práva nebude možno řešit bez přístupu k valašské kolonizaci jako jevu především hospodářskému, jehož právní formy se utvářely pod vlivem hospodářských potřeb a názorů. Je to patrné již ze skutečnosti, že valašské právo bylo pouze právem zvykovým a nemohlo Valachům dávat plnou svobodu již proto, že vždy byli uživateli půdy některého dominia, za což byli zavázáni k odvádění feudální renty, u nich především v podobě valašské daně z dobytka. K této původní naturální a později i peněžní rentě přistoupila i renta v úkonech, obvykle současně s trvalým usazením Valachů. Nejčastěji se jednalo o lesní roboty, k nimž však přibývaly ve druhé polovině 17. stol. i roboty ke dvorům alespoň v sezonních pracích, vyžadované od osedlého obyvatelstva bez rozdílu. Valaši, stejně jako ostatní horské obyvatelstvo, si ovšem udrželi poměrně větší stupeň osobní nezávislosti po celé období feudalismu, což však nebylo tolik podmíněno jejich privilegovaností jako nemožností využít jich více hospo-

dársky a připoutat je těsněji ke dvorům. Jak autor dokládá, vrchnosti podnikly významné zásahy i do jejich samosprávy a ve snaze uvést je pod svou kontrolu proměnily bývalé volené vojvody ve jmenované vrchnostenské úředníky, což se ovšem neobešlo bez projevů odporu.

Otázka srovnání valašského práva a práva emfyteutického bude ještě vyžadovat podrobnějšího zkoumání, zatím lze říci, že přes jisté obdoby valašské právo ve své prvotní podobě na rozdíl od práva emfyteutického určovalo právní postavení živlu původně neosedlého, zabývajících se pastevectvím, který vystupoval právně obvykle jako početnější kolektiv s vlastní samosprávou.

Velmi mnoho postřehů a nových zpráv přináší práce J. Macúrka k problému třídních bojů v západních Karpatech. Ve valašských povstáních a valašském zbojnictví se nejvýrazněji projevil všechny momenty způsobu života i charakterové rysy karpatského lidu, jehož jméno se v 17. stol. dostalo do řeči evropských diplomatů a název Valašsko zahrnul postupně celou horskou oblast východní Moravy. Z úst samých Valachů jej poprvé slyšíme v r. 1671 na území těšínském, jeho formulace však připouští domněnku, že Valašskem nebo spíše Valaštvem byly již dříve nazývány samosprávné skupiny Valachů, žijící na určitém panství („die ganze teschnische Walachei“) a název ten se nevztahoval tolik k území jako ke kolektivu pastevců tam žijících. Více světla zde ovšem může přinést jen další výzkum pramenů.

Autorovi se podařilo podat plastický obraz vývoje valašského osídlení v západních Karpatech za cenu velmi detailního průzkumu pramenů a shromáždění až udivujícího množství materiálu. Nebezpečí nepřehlednosti a přetížení fakty čelil tím, že práci rozčlenil velmi systematicky časově i místně. Čtenář je tak postupně seznamován s vývojem dané otázky v každém období na všech panstvích, jež ležela v dosahu západních Karpát a zároveň může sledovat názorné srovnávání poměrů v jednotlivých zemích. Příliš bohatý poznámkový aparát autor omezil přeřazením obzvláštějších odkazů do zvláštního oddílu, nazvaného doplňky k poznámkám. Spolu s četnými přílohami a mapovými reprodukcemi je tak kniha zároveň edicí nejcennějších pramenů, jež autor ve své práci shromáždil a bude jistě trvalou průvodkyní každého, kdo se zajímá o valašskou problematiku.

Milan Šmerda

Z nových soupisů rukopisných fondů

- V. Dokoupil, Soupisy rukopisů knihovny augustiniánů na Starém Brně.
Soupisy rukopisných fondů Universitní knihovny v Brně 1.
Praha 1957. 142 str., 8 obr. příloh.
- V. Dokoupil, Soupisy rukopisů mikulovské dietrichsteinské knihovny.
Soupisy rukopisných fondů Universitní knihovny v Brně 2.
Praha 1958. 276 str., 16 obr. příloh.
- V. Dokoupil, Soupisy rukopisů z knihovny minoritů v Brně, františkánů v Moravské Třebové a premonstrátů v Nové Říši.
Soupisy rukopisných fondů Universitní knihovny v Brně 3.
Praha 1959. 162 str., 16 obr. příloh.
- E. Petrů, Z rukopisných sbírek Universitní knihovny v Olomouci.
Praha 1959. 102 str., 76 obr. příloh.

Rukopisné sbírky univerzitních knihoven v Brně a v Olomouci patří u nás k největším. Představují soubor původních knižních fondů i jednotlivých kusů různých institucí a soukromých osob. Jádro tu tvoří rukopisy bývalých klášterních a zámeckých knihoven, tak jak sem byly ukládány od doby josefinské (tak v případě UK Olomouc) a zejména pak po roce 1945, resp. 1948. Sbírký během doby narostly takovým způsobem, že představují počtem a zejména svou hodnotou významné oddělení obou zmíněných knihoven. Je třeba zdůraznit, že většinou došlo se těmto památkám teprve zde správného uložení a odborné péče. Zásadního významu je však skutečnost, že teprve na tomto místě byly zpřístupněny nejširšímu okruhu zájemců.

Dokoupilovy soupisy věnují pozornost pěti moravským rukopisným sbírkám. Prvá z nich — brněnskému klášteru augustiniánů — o více jak 130 svazcích, zabírajících svým vznikem období 12.—19. stol., vznikala obvyklými cestami (opisování, koupě, dary, odkazy) od samého počátku kláštera v polovině 14. stol. Celek má pochopitelně převážně theologický charakter, početně jsou tu však zastoupeny i další obory, jako právo, historie, lékařství, astronomie. Zvláštní zmínky tu zasluhují rukopisy A 29 (jeden z nejstarších rukopisů kroniky Přibíka Pulkavy), A 26 (obsáhlý právní sborník z 2. pol. 15. stol., obsahující Práva Ondřeje st. z Dubé, Řád práva zemského, Knihu rožmberskou, Maiestas Carolina, Pražská práva atd.), A 44 (legendy václavské a vojtěšské), či A 2, 10, 11, 56, 98 jako nejvýznamnější z bohaté řady iluminovaných rukopisů.

Předmetem druhého Dokoupilova soupisu je dobře známý soubor rukopisů dietrichštejské knihovny v Mikulově. Není ani třeba poukazovat tu na význam této sbírky pro studium našich dějin, zvláště 15. stol., z kteréžto doby pochází také valná část jejích kodexů. A to zde máme jen